

„Él minden jobb magyarnak lelkében”

Széchenyi Társaság, serlegbeszéd – 2025. február 21.

Éppen húsz esztendővel ezelőtt, 2005-ben jelent meg egy érdekes és fontos tanulmánygyűjtemény a Habsburg Történeti Intézet kiadásában, szerkesztői Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály. A címe – *Mi a magyar?* – nem csupán intellektuális kihívást intézett olvasóihoz, de egyben jelezte, milyen két korábbi, nagyszerű vállalkozáshoz kapcsolódott a kötet szerzői csapata. 1937-ben adott ki különszámot a *Szép Szó* folyóirat – szerkesztői Ignotus Pál, József Attila és Fejtő Ferenc – *Mi a magyar ma?* alcímmel, míg 1939-ben Szekfü Gyula szerkesztésében látott napvilágot a *Mi a magyar?* című kötet a Magyar Szemle Társaság kiadásában. Ha manapság átlapozzuk a három gyűjteményt, különösen szembeötlik az a dilemma, lehet-e egyáltalán hosszabb távon érvényeset mondani egy olyan, sajátosan kétpólusú társadalmi jelenségről – a nemzetről és a hazáról –, amely maga is változik az időben.

A nemzetjellem állandóságát elsőik között Széchenyi István cáfolta, aki a *Világban* így figyelmeztette olvasóit: „nemzeti jellegű, eredeti szokásaink pedig éppen nincsenek, s amik vagyunk, amit tudunk, csak az utánzás következtében vagyunk s tudjuk; ami éppen úgy van más nemzeteknél is.” Innen nézve nincs könnyű helyzetben az a szellemi vállalkozás, amely valamiféle hagyományban próbálja konkretizálni a nemzeti jellem, a nemzeti szellem, a nemzeti sajátosság megnyilvánulását, noha az aligha vitatható, hogy a nemzettudat és a hazafiság fenntartása szempontjából nagy jelentőséget kaphatnak a korábbi korszakokban született teljesítmények. De a hagyomány nem létezik sterilen, önmagában – csakis úgy lehet igazán beleállni, ha közben újraértelmezzük azt. Az elkerülhetetlen és kötelező újraértelmezésnek pedig manapság megvannak a maga roppant komoly szemléleti előfeltételei, amelyeket 2005-ös tanulmányában így

gyűjtött össze a kisebbségi létben is fölragyogó magyar irodalom egyik kiemelkedő alkotója, Grendel Lajos:

„Magyarom nem valamiféle absztrakt vagy metafizikai, netán mitikusan ködös és kontúrtalan fogalmat értünk, hanem sokféle világszemléletű, felekezetű, politikai pártállású nők és férfiak, idősek és fiatalok, magyar s nem magyar állampolgárok sokaságát, akiket összeköt a közös nyelv, a közös történelem, a közös kulturális tudat, s amelynek nincs köze sem misztikus fajbiológiához, sem ködös eredetmítoszokhoz és az ezekből levezetett zavaros ideológiákhoz. A közös nyelven, történelmen és kulturális tudaton kívül nincs »egységes« magyar nemzet, csak magyar emberek vannak. Ezeknek ideológiai vagy világnézeti alapon történő homogenizálása, amelyre történtek kísérletek a múltban, s történnek tétova kísérletek olykor ma is, veszedelmes tévút, még akkor is, ha ezt az oly gyakran emlegetett hagyományok nevében teszik. Ahogy a magyarság világnézetileg heterogén (mindig is az volt), hagyományaira is pluralizmus jellemző. Nincs jobban nemzeti, kevésbé nemzeti hagyomány, a nemesi vagy polgári hagyomány éppúgy magyar hagyomány, mint a népi kultúrából építkező hagyomány. Többféle gyökerű nemzeti hagyományunk van, s nem lenne helyes, ha ezek közül egyik vagy másik prioritást élvezne a többi rovására. Egyik hagyomány sem lehet privilegizált hagyomány. Az ilyesmi sok bajt okozott a múltban, a múlt démonait pedig nagy felelőtlenség lenne rászabadítani a nemzetre [...]. De nem lehet a magyarságtudat valláspótlék sem. Magyaroknak lenni nem világnézet, nem vallás, hanem állapot, s annak sem feltétlenül örök. A magyarsághoz tartozás nem valami végzetes adottság, a magyarságból »ki is lehet iratkozni«, ahogy azt a külhoni magyarok közül — különböző okokból, különféle kényszerek és nyomások hatása alatt, de nemegyszer önként is — sokan megtették. Nyelvet és nemzetet cseréltek, ami elemi emberi joguk volt, mégha fájdalmasan érint is ez bennünket. Nincs morális jogunk elítélni őket ezért. A »mi a magyar ma« kérdése tehát csak úgy

releváns, ha emberre szabott, s nem az absztrakciók és ideológiák magas szférájában tevődik föl.”

E nagyszerű fogalmi alapozás illusztrációt kíván – és ehhez hadd hívjam segítségül a másik kivételes koponyájú felvidéki magyart, Márai Sándort, fölidézve egyik felejthetetlen történetét, 1926-os egyiptomi utazása idejéről.

„Ez a találkozás Luxorban történt, este nyolckor, Ramadán utolsó napján, mikor az arab vásárról jöttem, egy félhomályos utcán, szép, nyitott kert mellett, ahonnan erős szagú afrikai virágok naplemente után vad és nyugtalan illatokkal töltötték meg a különben egyáltalán nem illatos és regényes luxori utcát. Lassan mentem, egyedül, hirtelen sötétedett. Elöttem ment egy fehér ruhás arab, megállt, botjára támaszkodott, megvárta, míg elmegyek mellette, és lassú, csöndes köszöntéssel azon a méltóságos hangon, ahogy csak magyar parasztokat hallottam köszönni a világon, mikor hazafelé mennek este, munka után, ezzel a barátságos és mégis méltóságteljes köszöntéssel mondta:

— Adjon Isten jóestét!

Tempósan mondta és olyan zengzetes, tiszta, erdélyi kiejtéssel, ahogy magam sem tudok magyarul. Kis távolságban állt, botját csípőjének támasztva, minden indulat és lelkesedés nélkül. Arab arca volt, arab viseletben járt, hosszú fehér kaftánban, fején vastag turbán. Első becslésre is lehetett ötvenéves. Megálltam, azt hittem, rosszul hallok:

— Maga magyar?

Megint az a lassú, tele magyar beszéd:

— Nem, kérem szépen. Arab ember vagyok.

Ezt csak így mondta, magyarul: „arab ember vagyok” — ezer és ezer mérföldre Magyarországtól, Luxorban, a Nílus mellett, szemközt Tutanhamon sírjával és a Halottak völgyével, Afrika kellős közepén, olyan megfoghatatlan távolságban mindentől, ami Magyarország és magyar nyelv, s mégis oly egyszerűen, mintha semmi nem lenne természetesebb, hogy ő, az arab, magyarul szólít meg engem Luxorban, egy sötét utcán. Mozdulatlanul állt, figyelmesen, udvariasan, tolakodás nélkül, s nézett reám, az ötvenéves araboknak azzal a nyugodt, kicsit elhasznált nézésével, mintha mondaná: ha nincs kedved, el is mehetek, ha zavarlak, uram — félelmetes volt.

Nem tudhatta, mit ver föl bennem, mifajta ideges és áhítatos csodálkozást. Máskor is megtörtént már, hogy idegenek külföldön megszólítottak szajkómód betanult magyar szavakkal, de az öreg arab magyarul beszélt, lassan, megfontolt szavakkal, s szókinccse talán nem is volt dúsabb, mint egy szűkszavú magyar paraszté — mégis magyarul beszélt, érzett rajta, hogy élő valami számára ez a nyelv, ismeri zenéjét, sőt ismeri méltóságát, hangsúlyát, tud bánni vele. Először csak a különösségen csodálkoztam, hogy magyarul beszél ez az arab. Következő pillanatban eszembe jutott, hogy ennél még sokkal megfoghatatlanabb, miért szólít meg éppen engem, ezen a sötét utcán, magyarul — itt Luxorban, ahol persze találomra megszólíthat minden idegent angolul, de — nemzeti önbizalom ide, vagy oda — hogy ilyen elterjedt és híres nemzetség lennénk, amelynek afrikai mellékutcákon anyanyelvén hízelkednek az arabok, ezt mégse hittem.

Mindehhez ez volt első napom Luxorban; reggel érkeztem, a szállodába be sem írtam nevem, lelket nem ismerek itt, élő emberrel nem beszéltem még — nem volt semmi jel vagy nyom, amelyből ez az arab magyar voltomra következtethetne.

— *Honnan tudta, hogy magyar vagyok?*

Most elhangzott a válasz, melyet nem felejték el, amíg élek:

— *A bőr színéről, nagyságos uram. Meg a homlok formájáról. Ezen a kettőn rögtön megismerem a magyarokat.*

Igy persze lelepleztek, öt lépésre a Nilustól és a XVIII. dinasztia sírjaitól, Szudán határán; lelepleztek, mert hiába vettem ruhám Párizsban, kalapom Londonban, cipőm Bécsben, a vak is látja rajtam, hogy magyar vagyok. S élhetek hosszú életen át nyugati metropoliszokban, egy sötét luxori utcán az első rongyos arab rám olvassa, hogy magyar vagyok — ahogy egy arab vagy néger felöltözhethet német tábornoknak, mégis mindenki tudja, hogy arab vagy néger. Miről tudja? Kérem, nagyon egyszerű: „a bőr színéről és a homlok formájáról”. Igaz, hogy a botokud négert is erről ismerni föl, s különösen ami a bőr színét illeti, izgatott e megismerés, mert eddig hajlandó voltam vakon hinni, hogy általában vagyunk olyan fehér bőrűek, mint egy középjó francia — de a leleplezés nem érintett kellemetlenül, bólogattam, s iparkodtam méltósággal viselni az igazságot, amit, íme, ha akarnám se tagadhatok le: hogy magyar vagyok, persze, hogy magyar vagyok. Itt a bizonyíték: a bőröm színe, meg ...

— *A bőr színéről?*

— *Arról is, nagyságos uram. Jártak ide angolok, franciák meg németek. De a magyar embert én rögtön megismerem, mert más színe van a bőrének, mint az angolnak vagy a franciának.*

Csönd van és sötét, alig látjuk már egymást. Egészen csöndesen kérdem:

— *Mégis, milyen? Sötétebb? Vagy világosabb?*

Érzem, hogy drukkolok, van valamilyen titokzatos hangsúlya e beszélgetésnek — sokszor gondoltam már a lehetetlenre, milyen különös lenne egyszer kibújni bőrünkéből és úgy látni magunkat, magyarokat, ahogy egy angol lát minket... Mégis, milyenek vagyunk? Olyannak lát, mint önmagát? Vagy talán mégis valamilyen egzotikus néptörzsnek, színes bőrű valakinek lát, mint én egy sárga embert? Most itt az alkalom, hogy levizsgáljak, mert valaki lát engem, egy félvad ember látja bennem a magyart.

— *Nem sötétebb, nem világosabb. Csak más a színe, nagyságos uram. Ide Luxorba ritkán jön magyar ember. Esztendeje se járt erre magyar. De ahogy láttam nagyságos uramat, rögtön tudtam, hogy magyar ember.*

Megtörölöm homlokom, kiverde a verejték, mert nagyon meleg van; lehet most este vagy harminc fok. Következik a cigaretta, állunk, hallgatunk.

— *Ki maga?*

— *Ahmed Rumi vagyok.*

— *Honnan tud magyarul?*

— *Magyarországon éltem, uram. Dragomán voltam Teleki Samu grófnál. Öt esztendeig szolgáltam a grófnál, háború előtt.*

[...]

Ahmed Rumi eljött másnap, harmadnap, eljött öt napon át, és hűségesen szolgált. Egészségesen elbocsátottam. [...] Arra az esetre, ha valaki írni akar neki, vagy

Luxorba vetődik és szüksége van egy jó magyar dragománra, megkért, írjam ki a címét, íme: Ahmed Rumi, Luxor, Upper-Egypt.

Bemutatkozni fölösleges, mert a magyarokat rögtön fölismeri a bőr színéről.”

A Márai rajzolta kép finom humorában ott bujkál a paradoxon: a nemzeti sajátosság esszenciális megragadásának majdhogynem lehetetlensége. Ez az élmény ismerős a ma emberének, hiszen aki most szembesül a „mi a magyar” kérdésével, legtöbbször annak távlatában teszi ezt, hogy a világ elkerülhetetlenül gyorsuló egységesülése vajon nem veszélyezteti-e annak a szellemi és tárgyi örökségnek a fennmaradását, amelyet egy történelmileg kialakuló nyelvi és kulturális közösség – a mi esetünkben elsősorban Közép-Európában, de néhány vonatkozásában a földgolyó más pontjain is – eddig létrehozott? Azt az érték-közösséget, amelyet olyan tömören fejez ki a „haza” fogalma. Idézzük újra Márai Sándort, most egy jóslatát 1942-ből:

„A jövő Európáját gazdasági vonatkozásokban nem lehet másképp látni, mint vámhatárok nélküli, közös óriási termelő- és elosztóterületet, ahol az európai szellem kicsinyes helyi érdekek akadályai és gátlásai nélkül végre kifejtheti igazi képességeit. Ma talán még valószínűtlennek tetszik, de néhány esztendő múltán egyáltalán nem lesz valószínűtlen a föltevés, hogy a mai gazdasági érdekektől és világnézeti szempontoktól tragikusan részekre szaggatott Európa helyén fölépül egy másik, ahol minden európai nemzet polgára akadály nélkül utazhat, s az útlevél zsebében jogot ad, hogy vízum nélkül lépje át az európai országok határait, Oslóban ugyanazzal a pénzzel fizessen, mint Nápolyban, s a norvég halász árúját egyenesen és külön engedély nélkül feladhassa bolgár nagykereskedő részére.”

Nos, nehéz lenne vitatni, hogy ami 1942-ben még merész jóslat volt, az napjainkban már a nemzetközi érintkezés világszerte kibontakozó jelenségének

tekinthető. Ám bármilyen erős is e folyamat átalakító hatása, a modern szociálpszichológia arra az antropológiai evidenciára is figyelmeztet, hogy a modern ember természetesen és magától értetődően mindig többes identitásban él, vagyis nyelvek, vallások, kultúrák állandó érintkezése formálja önazonosságát, személyét, közösségét és környezetét – és ezek a hatások nemcsak ütközhetnek, hanem végtelenül sok variációban össze is egyeztethetők egymással. Így miközben ugyanannak az egyénnek az egyik identitása a nagyobb és tágabb egységhez, például Európához kötődik, ez nem zárja ki azt, hogy a másik egy megőrzendő szűkebb közösséghez, a hazához is hozzákapcsolja ugyanezt az egyént. Ez utóbbi kulcsszereplője pedig az anyanyelv mint a hazában élő nemzet közös, kollektív emlékezete – ahogyan a nyelvművelő tudós társaságot alapító Széchenyi István utal is erre a *Hitel*-ben: „*Az egészséges nemzetiségnek pedig egyik főkisérője a nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bármi sinlődve is sokszor.*”

E szemlélet egyben arra is fölhívja a figyelmet, hogy a nyelvi közösségek között legfőbb nagyság szerint tehető különbség, érték alapján nem, mivel mindegyikük a művelődésnek pótolhatatlanul egyedi változatát teremti meg. Ha a természetesen letagadhatatlan egyetemesség mellett a különféleséget is hangsúlyozzuk a művelődés világában, és úgy véljük, hogy a nyelv kitüntetett szerepet játszik benne, ez az előföltézés azt is jelenti, hogy minden nyelv külön világot, mondhatni saját hazát teremt. Talán ez annak az oka – figyelmezteti az olvasót Szegedy-Maszák Mihály abban az írásában, amely szintén a 2005-ös kötetben jelent meg –, hogy például a következő címek – *Ködképek a kedély láthatárán*, *Nekiünk Mohács kell*, *Aranysárkány*, *Eszmélet*, *A szív segédigéi* – bajosan ültethetők át másik nyelvre, nem szólva e műveknek és más magyarul írt alkotásoknak megannyi olyan összetevőjéről, amely egy nemzeti közösség közös emlékezetéhez kapcsolódik. Ezért idézi Kosztolányi Dezső szavait: „*Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem*

legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.” A költő ennek alapján igyekezett együtt élni azzal a paradoxonnal, hogy miközben a provincializmus csak fordítással kerülhető el, tehát törekedni kell arra, hogy bekerüljünk a fordítások révén születő világirodalomba, ezzel együtt úgy vélte: „ismerhetjük egymás szavait, mégis idegenek maradunk mindörökre. [...] Ne altassák magukat azok a kiválóbbak vagy szerencsésebbek, kiknek könyvei esetleg külföldi piacokon is futnak, hogy ott buzogányukkal beverhetik a dicsőség érckapuit. Különlegességek maradnak arrafelé, örökre, szívesen vagy nem szívesen látott vendégek. Nem is az a fontos, ami ott künn történik velük. Az a fontos, ami itthon történik. Ha mégoly mesterkéz ültette át idegen idiómába verseiket, rímeik bágyadtabban csengenek, párbeszédek lötyögnek, célzásaik fele elsikkad. Boszorkányos mesterségünkben a forma a lényeg, az árnyalat. Mindnyájan messzire visszanyúló, tétova emlékekből táplálkozunk, víziókból és hallucinációkból, mely évszázadok sziklabarlangján sejtelmes echót ver. Sajnálom, hogy nem mondhatok eredetibbet, de minden irodalom csak a nyelv lelkéből lelkezhethet. [...] Minden nagy költészet családias. A család tagjai az idegen számára jelentéktelen, érthetetlen adomákat mesélnek egy kisgyerekről, aki hajdanában mindnyájunk ismerőse volt, emlékeznek valamire, amire az idegen nem emlékezhethet, és elmosolyodnak. Valami ilyesmihez hasonló a költészet. Nyelvünk szellemében él, melyben összeforradunk valamennyien, akármiféle politikai hiten élünk. Nem dicsekszünk azzal, hogy hűek maradunk ehhez a nyelvhez. Mi magunk vagyunk a hűség. Nem állítjuk azt sem, hogy csak vele, általa, érette lélegzünk. Mi magunk vagyunk ez a nyelv. Vér vízzé válhat, pártot is üthet, de ez a szellemi közösség megronthatatlan, elmozdíthatatlan.”

Mit tud a ma embere e kemény igazságokra válaszolni? Önvigasztalásként talán arra lehet hivatkozni, hogy a fordíthatatlanságot hirdető Kosztolányi maga is sokféle idegen szöveget ültetett át magyarra, mert tisztában volt vele, hogy a fordítás a nemzetközi érintkezés létszükséglete, mégha persze a magyarság

önismerete s jövője szempontjából mindig is örök feladat marad a fordítás akadályainak és lehetőségeinek mérlegelése. Nyelv és közösség, nyelv és haza szoros és mély egymásrautaltságát Széchenyi így fogalmazta meg a *Hunniában*: „*Nem rágalmazni, nem megvetni, de becsülni kénytelen minket magyarokat tehát az igazságos ítélő, ha mindenünket kockáztatjuk nyelvünkért, mely nélkül nemzet nem létezhet, mert így midőn másét nem támadjuk meg, sőt becsüljük és tiszteljük, és minden gondunkat csak saját előmenetelünk s kiképzésünk körül egyesítjük, íme, megtartunk az emberiségnek egy nemzetet, mely tán szebb tulajdoni kifejtésében szerencsés lesz és nem szolgál a teremtésnek szégyenére.*”

Van abban valami megrendítően fölemelő, hogy e nagyszerű cél követésére, a hazafiság mondhatni mindennapi gyakorlatára milyen egyszerű és tiszta magatartásparancsot állított honfitársai elé a döblingi szanatóriumban újra a nemzet jobbításán dolgozó államférfi. 1859-ben a fia, Széchenyi Béla gróf Angliában ajándékba kapott egy festményt, amely a Himalája lábainál, az indiai Dardzsilingben elhalálozott Kőrösi Csoma Sándor síremlékét ábrázolta. Hazahozta édesapjának, mert tudta, hogy egykor figyelemmel kísérte a tudományért a legtisztább életáldozatot hozó tudósról érkező híreket. Valóban, amikor a tibetológus 1843-ban meghalt, és Eötvös József gyönyörű beszédben búcsúztatta, a gróf elismerően rótt naplójába: „*Nagy ak[adémiai]. ülés. – Eléggé látogatott. Eötvös mesterien beszélt Kőrösyről.*” Évtizedek múltán is bizonyára benne muzsikálhatott ez az emlék, amikor a Bélától kapott kis festményt nemes vonalú rézkeretbe foglaltatta, és rávésette azokat a szavakat, amelyek miközben a hazafias munkálkodás legegyszerűbb igéi, egyben talapzatát adják a közösségért cselekvés ércnél maradandóbb emlékművének is.

„*Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt kitartó hazafiságtul lelkesítve – Kőrösi Csoma Sándor – bölcsőjét kereste a Magyaroknak, és végre összeroskadt fáradalmai alatt. Távol a hazátul alussza örök álmát, de él minden*

jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Britt Társaság emelte tudományos érdemeiért. – Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetlen honszeretet, zárandoki önmegtagadás, és vasakarat. Vegyetek példát, hazánk nagyai és gazdagai, egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással!”

A feladatunk tehát roppant egyszerű: akkor járunk jó úton, ha a hazáért cselekvés során ez az útmutatás „él minden jobb magyarnak lelkében”.

Csorba László